

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ
НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
Београд, 10. мај 2016. године

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ О ОЦЕНИ И ОДБРАНИ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ
КАНДИДАТКИЊЕ МР СТЕЛЕ ГАШПАРОВИЋ

На предлог Одељења за историју Филозофског факултета у Београду, Наставно-научно веће овог факултета изабрало је Комисију за оцену и одбрану докторског рада мр Стеле Гашпаровић. На својој седници од 14.04. 2016. године Веће је у Комисију за оцену и одбрану рада под насловом *Србија и Угарска од 1402. до 1460. године*. У Комисију су изабрани: др Андрија Веселиновић, редовни професор Филозофског факултета у Београду и ментор, др Синиша Мишић, редовни професор Филозофског факултета у Београду, др Ђура Харди, ванредни професор Филозофског факултета у Новом Саду и др Борис Стојковски, доцент Филозофског факултета у Новом Саду. Комисија је проучила предату тезу и на свом заседању усагласила мишљења и оцене, сачинивши потом овај Извештај Већу.

Биографски подаци о кандидаткињи и дисертацији

Докторанткиња мр Стела Гашпаровић запослена је у Филолошкој гимназији у Београду као професор историје. Рођена је у Земуну 1971. године, где је завршила основну школу, а затим и Земунску гимназију 1990. године. Исте године уписала се на Филозофски факултет у Београду, на Одељење за историју. Дипломирала је у децембру 1996. године, са темом *Однос краља Милутина и Дубровника* и оценом девет (9). Постдипломске студије уписала је 1997. године на Катедри за националну историју средњег века. После положених испита одбранила је магистарску тезу под насловом *Дубровчани у Србији у време деспота Стефана Лазаревића* код професора др Андрије Веселиновића 2006. године. Као што је речено, већ дуже време мр Стела Гашпаровић ради као професор у Филолошкој гимназији, а до недавно и у још једној средњој школи, што је отежавало њен научно- истраживачки рад и објављивање резултата, посебно магистарског рада који то заслужује, и још чека на његово публикавање. Што се тиче истраживачког рада, њу посебно интересује, поред средњовековне српске историје, и историја Дубровника и српско- дубровачких веза у средњем веку, затим историја Краљевине Угарске у средњем веку, и посебно српско- угарске везе, што показује и ова теза, као и историја цркве у средњем веку.

Докторска дисертација хронолошки обухвата време од настанка па до коначне пропасти Српске деспотовине и њене везе, посебно политичке са Краљевином Угарском у овом раздобљу. Рад је написан на основу објављених историјских извора и научних радова. Приликом писања рада од извора су коришћени дипломатичка грађа, правни споменици, наративни извори, а који су српског, угарског, дубровачког, немачког, византијског и турског порекла. Коришћени су научни радови који су резултат истраживачког рада историчара а који доприносе бољем сагледавању историје српске и угарске државе и њихових политичких односа у овом хронолошком оквиру, али и непосредно пре и после њега.

Циљ, предмет и остале научне поставке дисертације

Тема докторске дисертације мр Стеле Гашпаровић има за основни циљ и задатак да у потпуности истражи и обради последње деценије постојања и деловања српске државе према Угарској у промењеним условима трајања после Косовске битке, када је била угрожена од Турака, затим њен успон за време деспота Стефана, све до пада под турску власт 1459. године. О овој важној теми и узроцима који су условили опстанак српске државе до сада није детаљније и целовито писано, да би се нашли прави разлози њене жилавости и значаја за модерни васкрс државе српске. Дисертација је у великој мери исправила овај недостатак. Њена истраживања су допунила ову празнину, коју су кандидаткиња и њен ментор добро запазили још у почетку рада на овој тези.

Држава српских деспота представљала је последњу фазу развоја српске средњовековне државности. Распадом српског царства након смрти цара Душана и најездом Турака није била завршена историја средњовековне српске државе. Настојањем деспота Стефана Лазаревића и његовог наследника Ђурђа Бранковића били су обновљени државно уређење и државна организација. Земља деспота, формирана спајањем земаља Лазаревића, Бранковића и Балшића, по свом обиму није била мања од Србије тринаестог века, али је средиште државе било померено на север, ка Дунаву. Она је за узор имала државу Немањића са којом је настојала да одржи континуитет.

Краљевина Угарска је била у средњем веку значајан политички чинилац за земље са којима се граничила и једно од најјачих упоришта Римокатоличке цркве. Након изумирања династије Немањић, Угарска се умешала у сложене политичке односе српских обласних господара међу којима је био и кнез Лазар Хребелјановић који је постао вазал угарског краља Лудовика (Лајоша) I. Након смрти овог угарског краља, Угарску су потресале борбе око краљевске круне између напуљске гране Анжујаца и немачких Луксембурговаца. Кнез Лазар је тада подржавао напуљског кандидата за угарски престо и настојао је да, користећи подељеност угарских барона око избора кандидата прошири границе Моравске Србије и ослободи се вазалног положаја према угарској круни. Заплет је у Краљевини Угарској био је окончан доласком на угарски престо млађег сина чешког краља и римско-немачког цара Карла IV Луксембуршког а Лајошевог зета Сигисмунда

(Жигмунда) Луксембуршког који је био ожењен Маријом, кћерком поменутог угарског краља. За време Жигмундове владавине, Угарска је спроводила веома утицајну политику на Балкану, нарочито према Србији и Босни. Овај енергични владар је током своје дуге владавине ратовао са Османским царством, са Млетачком републиком, са хуситима, био у сукобу са римским папом, уплитао се у црквена питања.

Предмет истраживања ове дисертације су пре свега политичка историја Српске деспотовине, Краљевине Угарске, и њихови међусобни односи. Затим, положај српских деспота према Краљевини и у Краљевини Угарској до коначног пада Смедерева под турску власт али и након тога, идеја крсташког рата као и црквена питања тог доба. Како би српско- угарске везе биле што темељније проучене и сагледане, као предмет истраживања узети су у обзир и положај Српске деспотовине према Турцима и њени политички односи с Османским царством у доба владавине султана Бајазита I, у доба грађанског рата у Османском царству након Бајазитове смрти, затим политички односи са султанима Мехмедом I, Муратом II и Мехмедом II Освајачем. Обухваћени су и положај Византије и њени односи са Српском деспотовином и Османским царством.

Прекретница у владавини кнеза Стефана Лазаревића била је битка код Ангоре 1402. године и пораз султана Бајазита од монголског владара Тимур Ленка. Враћајући се након битке кући, кнез Стефан је у Цариграду од византијског цара- савладара Јована VII Палеолога, добио титулу деспота, по којој се Србија од те године у историографији назива Деспотовином. Иако су се немири у Османском царству одразили и на међусобне односе Лазаревића и Бранковића, деспот Стефан је успео да учврсти централну власт. Тражећи јачег савезника на кога би се ослонио у борби против Османлија (јер се није могао ослонити на слабу Византију), деспот Стефан је постао вазал угарског краља Жигмунда крајем 1403. или почетком 1404. године. На тај начин српски владар је прихватио обавезе да долази на угарске саборе, учествује у њиховом раду, постао је члан елитистичке организације витешког Змајевог реда кога су основали краљ Жигмунд и његова друга жена краљица Барбара Цељска. Добијао је војну помоћ угарског краља и давао му војну помоћ, добио је велике земљишне поседе, рударске центре са ковницама новца у Угарској. Добивши од угарског краља Београд, деспот Стефан га је од запустелог угарског утврђења изградио и начинио својом престоницом, политичким и привредним центром Српске деспотовине. Након завршетка унутрашњих сукоба у српској држави и измирења деспота Стефана Лазаревића и његовог сестрића Ђурђа Бранковића, али и доласком на османски престо султана Мехмеда I, у Српској деспотовини је ојачала централна власт, унапређени су рударство, трговина, развили су се градови, ојачало је српско грађанство. Међутим Мехмедов наследник Мурат II није благонаклоно гледао на интензивне деспотове везе с Угарском, па је нападао на Србију и заузео делове њене територије.

На сабору у Рудничкој Сребрници, пред целокупном српском властелом и представницима Српске цркве, деспот Стефан је за свог наследника прогласио Ђурђа

Бранковића јер свог потомства није имао. За ову одлуку деспот Стефан је добио сагласност свог савезника и сизерена краља Жигмунда на сабору у бањи Тати у мају 1426. године. Угарски краљ је признао Ђурђа за наследника српског престола уз услов да Ђурађ прихвати вазалне обавезе према угарској круни, да Угрима врати Београд, Голубац, Мачву. Ђурађ Бранковић је титулу деспота добио од византијског цара Јована VIII Палеолога 1429. године. Како је морао да преда Београд изградио је нову српску престоницу-Смедерево. Свестан да нема довољно снаге да води независну политику према својим неупоредиво јачим суседима, Турцима и Мађарима, он је као вазал и једних и других настојао да се међу њима одржи, али се при том више ослањао на северног, хришћанског суседа-Угарску. Ипак, био је свестан да опстанак српске државе зависи од споразума ова два моћна српска суседа. Када је први пут пала Српска деспотовина под турску власт 1439. године, деспот Ђурађ се склонио у Угарску, безуспешно се уплео у борбе за угарски престо након смрти краља Алберта, настојећи да свог најмлађег сина Лазара ожени Албертовом удовицом Јелисаветом. Када му је султан Мурат II ослепео старије синове Гргура и Стефана, деспот Ђурађ је својим утицајем и новцем успео да Угарску придобије за организовање великог крсташког похода против Турака чију су војску предводили млади угарски краљ Владислав I, кнез Јанко Хуњади и српски деспот Ђурађ у јесен 1443. године. Иако је хришћанска војска допрла до Софије, због зиме је прекинуто даље ратовање и могући слом Османлија а војска се повукла у Угарску. Миром у Једрену и у Сегедину било је предвиђено обнављање Српске деспотовине. Али пошто су Угри одбацили мир у Сегедину, српски деспот је морао да се споразуме са Турцима само како би од Турака добио државу и своје ослепљене синове. Због тога се није придружио авантуристичким угарским војним походима који су по Угре били катастрофално окончани у биткама код Варне 1444. и на Косову 1448. године. Ипак, и поред велике међусобне нетрпељивости, деспот Ђурађ је заједно са Јанком Хуњадијем и крсташком војском бранио Београд од султана Мехмеда II и Турака 1456. године. Својом политиком и добрим познавањем османске војске, деспот Ђурађ је настојао да продужи век српској држави иако је она већ била осуђена на пропаст због османске експанзије.

Наследник деспота Ђурђа, његов син Лазар Бранковић је прихватио двоструко вазалство али се ипак више ослањао на Угарску. Након његове кратке владавине, дошло је до расцепа у српској владарској породици на протурску и на проугарску струју што је још више ослабило, ионако већ слабу српску државу. Настојањем угарског краља Матије Корвина, како би повећао свој утицај на дешавања у Смедереву, вођени су преговори о склапању брака између Лазареве најстарије кћери Јелене и Стефана Томашевића, сина босанског краља. Иако је брак био склопљен, номинална власт Стефана Томашевића окончана је само нешто више од два месеца трајања, падом Смедерева у руке Османлија 20. јуна 1459. године. Неки чланови српске владарске породице Бранковић, а онда у све већем броју и српски народ склонили су се тада у Краљевину Угарску (углавном њене јужне области) и у њој нашли своје уточиште.

За израду дисертације коришћене су уобичајене, добро разрађене и дефинисане методе у методологији историјске науке. На првом месту је прикупљање извора и обавештења (тј. литературе), што све заједно чини хеуристику као основну припремну методу. Као што смо видели, то су првенствено домаћи, а онда и страни извори. За неке од страних извора постојале су објективне тешкоће (мислимо на необјављене дубровачке изворе) и могу се прикључити раду приликом припреме дисертације за штампање. Исто важи и за турску грађу чије су копије недавно приспеле у Архив Србије на основу Протокола о сарадњи са Архивом Турске Републике у Истанбулу. За угарске изворе, на срећу, можемо рећи да су углавном доступни у старијим или новијим издањима грађе у Мађарској. Завршна фаза у припреми и писању дисертације реализована је применом комбиноване методе, аналитичке методе и методе синтезе, што је за овакву тему и најоптималније.

Опис садржаја дисертације

Докторску дисертацију кандидаткиње мр Стеле Гашпаровић чини више складних целина. Дисертација садржи увод, пет поглавља, закључак, списак извора и литературе, списак скраћеница, све заједно 358 стр. Компјутерски сложеног текста, праћеног одговарајућим научним апаратом.

У Уводу (стр. 1-8) је назначен хронолошки оквир рада, односно да је циљ писања дисертације синтетски и аналитички приказ српско –угарских односа, пре свега политичке везе у периоду постојања Српске деспотовине. У оквиру Увода су наведени објављени историјски извори који су коришћени приликом писања рада, а који су српског, угарског, дубровачког, немачког, византијског и турског порекла (дипломатичка грађа, правни споменици, наративни извори). Такође је наведена и важнија литература која је значајна за историју Србије и Угарске и њихових веза у овом раздобљу.

После Увода, рад је подељен на пет поглавља неједнаког обима, у складу са дужином владавине српских деспота и проблематиком која се разматра у сваком од поглавља. Како би владавине српских деспота и угарских краљева биле што јасније анализирани и сагледани, догађаји су изложени хронолошким редом. У првом поглављу *Кнез Лазар и Угарска*, (стр. 9-21), изложене су српско- угарске везе, као значајне и пре настанка Српске деспотовине а након пропасти Српског царства. То су политичке везе господара Моравске Србије, кнеза Лазара Хребељановића и угарских краљева Анжујца Лудовика (Лајоша) I Великог и његовог зета, угарског краља Жигмунда (Сигисмунда) Луксембуршког. Истакнуто је уздизање кнеза Лазара који је након распада Српског царства и Маричке битке, уз подршку Српске цркве и везе са династијом Немањића, преко брака са кнегињом Милицом, постао неоспорни објединитељ српских земаља. Затим

обухваћени су вазалство кнеза Лазара према угарском краљу, уплитање у унутрашње борбе за угарски престо против Жигмунда Луксембуршког а пружањем подршке напуљском кандидату који је припадао бочној грани Анжујаца како би се ослободио вазалства према угарској круни али и проширио границе Моравске Србије, припреме краља Жигмунда да нападне кнеза Лазара, посредовање Лазаревог зета Николе Горјанског Млађег у циљу измирења кнеза Лазара и краља Жигмунда непосредно уочи Косовске битке.

У другом поглављу *Србија и краљ Жигмунд Луксембуршки од Косовске до Ангорске битке* (стр. 22-40), приказан је положај Србије према Угарској и према Турској после Косовске а пре Ангорске битке, долазак Стефана Лазаревића на кнежевски престо, улога и значај кнегиње Милице у одбрани Лазаревог наслеђа, улога државног сабора и Српске цркве. Такође се говори о политичким приликама у Угарској и борби краља Жигмунда с угарским племством како би сачувао краљевску круну. После тога се говори о јачању улоге и значају угарског сабора у односу на власт краља, промени политичке ситуације на јужним границама Угарске изазване надирањем Османлија. Потом је приказана Жигмундова офанзива на Србију након погибије кнеза Лазара, њени узроци и последице, прихватање вазалних обавеза Србије према турском султану, настојање краља Жигмунда да поведе крсташки рат против Турака Османлија и његов неуспех код Никопоља, Жигмундова политика према Босни.

У историји српске државности средњег века, настала је прекретница 1402. године па је управо та година ушла у хронолошки оквир и званичан назив докторске тезе али и трећег поглавља *Деспот Стефан Лазаревић и Угарска од 1402. до 1427. године* (стр. 41-95). Овим поглављем су обухваћене српско-угарске везе у периоду после Ангорске битке и настанка Српске деспотовине до смрти деспота Стефана. Обрађени су Ангорска битка и њене последице, стицање деспотске титуле коју је српском кнезу дао византијски цар-савладар Јован VII Палеолог и значај овог достојанства. Затим се прате политичке прилике унутар Српске деспотовине, Краљевине Угарске, али и Турске, Византије, Босне и Зете у овом периоду. Нарочито су анализирани ступање деспота Стефана у вазални положај према угарском краљу Жигмунду, добијање Београда, Сребрнице и других посела на угарској територији. Посвећена је пажња уређењу и развоју Београда као нове српске престонице. Такође се говори о оснивању познате организације Змајевог реда, о чланству и улози деспота Стефана у тој организацији коју су иначе основали краљ Жигмунд и краљица Барбара. Обрађено је учешће деспота Стефана у раду угарских сабора, пружање војне помоћи угарском краљу и обрнуто. Посебна пажња је поклоњена одлукама и значају сабора у Тати, нарочито у одређивању наследника деспота Стефана Лазаревића и његових вазалних обавеза према угарском краљу, као и завршетку владавине деспота Стефана.

Владавина деспота Ђурђа и његови политички односи с Угарском обухваћени су у четвртој поглављу *Деспот Ђурађ Бранковић и Угарска од 1427. до 1456. године* (стр. 96-264). Због дужине Ђурђевог владавине и због сложености догађаја у том периоду, ово

поглавље је значајно обимније у односу на остала, па су због тога, у његовом оквиру издвојене три целине. Првом целином (стр. 96-130) је обухваћено раздобље од доласка деспота Ђурђа на власт до смрти цара Жигмунда Луксембуршког (1427-1437). У њој су приказани тежина Ђурђевог положаја због двоструког вазалства, предаје Београда Угрима, издаја војводе Јеремије код Голупца и изградњи нове српске престонице Смедерево, као и других важних догађаја. Ђурђево уступање територија Турцима у циљу „откупа сопствене државе“ показује сурову реалност да се Деспотовина не може одржати ако Угарска и Турска немају међусобно мировни уговор, затим ако се не изврше реформе угарског одбрамбеног система чиме би се зауставило ширење Османлија при чему су Србија, Босна и Влашка биле тампон државе којима се штити Угарска и средња Европа од даљег продора Турака.

Другом и трећом целином у су обухваћени српско- угарски, српско- турски, угарско- турски политички односи за време деспота Ђурђа и угарских краљева Алберта V Хабсбуршког, Владислава I Јагелонца и Ладислава V, као и турских султана Мурата II и његовог наследника Мехмеда II Освајача. У другој целини (стр. 131-180) анализиран је и истражен период од првог пада Српске деспотовине до Сегединског мира (1439-1444). Приказане су краткотрајне владавине угарског краљева Алберта и Владислава, противуречности угарског друштва, тежња угарских краљева да од Угарске створе велику монархију која ће имати најзначајније место у одбрани западног хришћанског света од муслиманског освајача са истока. Обрађени су деспотови поседи у Угарској, затим његово лутање после пада Смедерева, од Дубровника и Зете до Угарске и својих посета на угарској територији. Обрађено је његово уплитање у борбе у Угарској после смрти краља Алберта, затим турска опсада Београда, јачање Јанка Хуњадија, мир у Једрену и мир у Сегедину. Трећом целином (181-264) је обухваћен период од обнове Српске деспотовине до смрти деспота Ђурђа Бранковића (1444-1456). Овде су истражени обнова Српске деспотовине, градови које му је султан вратио, разилажење у политичким ставовима с угарским краљем као и са и губернатором Јанком Хуњадијем, битка код Варне и погибија краља Владислава, пораз Јанка Хуњадијана Косову. Од посебног значаја је била одбрана Београда од Турака у којој су деспот Ђурађ и Јанко Хуњади, поред узајамне нетрпељивости ипак, али и последњи пут сарађивали.

Догађаји након смрти деспота Ђурђа обухваћени су петим поглављем *Последње године државе српских деспота и Краљевина Угарска* (стр. 265-308). Описани су краткотрајна владавина Ђурђевог сина, деспота Лазара Бранковића и Краљевина Угарска у почетку владавине краља Матије Корвина, сина Јанка Хуњадија. Затим, поделе међу члановима владајуће куће Бранковић на протурску и на проугарску струју после смрти деспота Лазара и претендовање Угарске, Турске и Босне на остатке Деспотовине. Политика угарског краља је да спајањем српске и босанске круне ојача бедем одбране од Турске. Исто тако успоставља се право угарског краља да додељује деспотску титулу последњим члановима породице Бранковић и Котроманић. Поглавље се завршава

коначним падом Смедерева у руке Османлија, животом последњих Бранковића, као и сеобом Срба у јужну Угарску.

У *Закључку* (стр. 309-320, енгл. 321-332) су изнети резултати истраживачког рада и проблеми са којима се кандидаткиња сусретала приликом истраживања и писања рада, као и проблеми који још нису довољно истражени. На крају је дат списак објављених извора и литературе, (стр. 333-336, 337-357), списак скраћеница (стр.358) .

Остварени резултати и научни допринос дисертације

Најпре треба нагласити да је кандидаткиња добро савладала ову, по свему специфичну тему из наше заједничке средњовековне историје, односно историје односа са тада најважнијом силом у свом северном суседству. Истовремено, она је овладала и посебним знањима из ове области која доприносе да се свестрано савлада и прикаже тема и њени специфични саставни делови, у која спада и познавање историје Угарске у овом периоду. При томе је посебна пажња поклоњена позном средњем веку када у једном његовом периоду имамо више историјских извора него раније, како домаћих тако и угарских и других страних извора, када њихова компарација даје најбоље резултате што се из тезе јасно види. Тема је добро обрађена па су самим тим остварени и основни научни резултати које је сама кандидаткиња и њен ментор постављао током израде дисертације. Наравно, има и недостатака, као и у сваком раду, који се могу превазићи додатним истраживањима. На то ће се кандидаткињи скренути пажња током одбране. Посао је хеуристички доста добро обављен, и када су у питању извори и када је у питању литература. Кандидаткиња је донела низ нових или мање познатих података и исправки досадашњих знања. Она је у раду показала да је овладала методологијом историјске науке и критиком историјских извора. Из свега до сада реченог види се да је доста добро обрадила тему и на тај начин пружила нов научни допринос у нашој медијевистици. Својом дисертацијом је у многаме унапредила досадашња сазнања о српско-угарским односима у средњем веку, посебно у периоду постојања Српске деспотовине као последње фазе развоја српске средњовековне државности пред пад под турску власт. Она нам даје јаснију слику о овом раздобљу историје српског народа и његовог сусретања са суседном Угарском од које, као и од Европе, очекује спас од надирућих Турака који ће ускоро и освојити знатан део средње Европе.

Закључак са предлогом

На основу свега што је у реферату истакнуто чланови Комисије су закључили, после упознавања са текстом дисертације *Србија и Угарска од 1402. до 1460. године*, да њен садржај и структура одговарају одобреној пријави, те да су анализирана сва питања претходно утврђена као истраживачки проблем. Комисија је такође закључила да дисертација по свом домету и сазнањима стеченим о једној заиста важној историјској теми представља оригинално и самостално научно дело. Зато чланови Комисије имају част да предложе Наставно-научном већу Филозофског факултета да **прихвати реферат као позитиван и одобри усмену одбрану ове докторске дисертације пред Комисијом у истом саставу**. Том приликом ће чланови Комисије изнети своје појединачне похвале и примедбе, питања и предлоге кандидаткиње, све у циљу евентуалног побољшања садржаја дисертације.

Чланови Комисије:

Проф. др Андрија Веселиновић, редовни професор,
Филозофског факултета у Београду, ментор

Проф. др Сениша Мишић, редовни професор,
Филозофски факултет у Београду

Проф. др Ђура Харди, ванредни професор
Филозофског факултета у Новом Саду

Др Борис Стојковски, доцент,
Филозофски факултет у Новом Саду